

**ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО
НА ЗАКАРПАТТІ У 1920-Х РР.**

Процес реформування шкільної історичної освіти в Україні та пошук її ціннісних орієнтирів актуалізує суспільний та фаховий інтерес до спадщини теоретиків і практиків шкільної справи з метою врахування їхнього педагогічного досвіду на сучасному етапі. Цікавою в цьому відношенні є постать українського педагога і письменника Василя Пачовського (1878–1942), автора першого посібника з історії Підкарпатської Русі (адміністративна назва Закарпаття в 1919–1938 рр.), який використовували у навчальному процесі в Державній реальній гімназії у м. Берегові в період становлення на Закарпатті чеської влади, коли від угорських підручників відмовилися, а нові ще не запровадили.

У радянській науковій літературі діяльність Василя Пачовського не вивчалася, оскільки він був ідеологічним противником комуністичної партії. Попри це, в 40–80-х рр. ХХ ст., зусиллями української діаспори, його твори публікувалися на Заході. В 1946 р. у виданому в Мюнхені збірнику «Історія Закарпаття» була повністю опублікована «Історія Підкарпатської Русі» В. Пачовського, а десять років по тому – перевидано книгу «Срібна земля: тисячоліття Карпатської України». У 1984–1985 рр. вийшов з друку двотомний збірник його літературних творів.

З кінця 80-х рр. ХХ ст. інтерес до творчості В. Пачовського зріс і на його батьківщині. Передусім це було пов'язано з процесом суверенізації української педагогічної спадщини, що розпочався паралельно із суверенізацією радянських республік. Вже у 1990 р. радянський дослідник В. Гомоннай констатує, що педагогічна діяльність В. Пачовського заслуговує на увагу [2, с. 66]. З проголошенням незалежності окремі праці В. Пачовського почали перевидавати і в Україні, а у 1998 р. на Закарпатті пройшла всеукраїнська наукова конференція «Василь Пачовський у контексті історії та культури України». Її учасники характеризували його як безсумнівного авторитета на літературній та освітній ниві краю. За результатами конференції у 2001 р. видано збірник доповідей, у котрій дослідниця С. Ньорба представила статтю про педагогічну діяльність В. Пачовського в Берегівській гімназії. Ряд матеріалів збірника присвячені літературній та науковій спадщині вченого. У процесі дослідження його науково-педагогічної діяльності виникають окремі проблемні питання. В атмосфері захоплення педагогічною спадщиною замовчуваного в радянські часи українського педагога, дослідник П. М. Ходанич у збірнику Академії педагогічних наук України «Проблеми сучасного підручника» (1999 р.) трактував «Історію Підкарпатської Русі» В. Пачовського як

підручник, хоча ця книга не пройшла державну експертизу.

На початку ХХІ ст. найбільший інтерес до творчості В. Пачовського проявляють філологи. На основі його літературної спадщини захистили кандидатські дисертації дослідниці Е. Ю. Балла, І. А. Хижняк та Н. В. Мушировська. Натомість педагогічна діяльність В. Пачовського вивчається куди гірше. Одна з останніх наукових публікацій у цьому напрямі була написана у 2007 р. українською вченою Н. Завгородньою.

Метою нашої статті є доповнити існуючі знання про педагогічну діяльність Василя Пачовського в 1920-х рр. на Закарпатті, через залучення інформації з документів, що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області, а також через аналіз його праці «Історія Підкарпатської Русі».

Василь Пачовський народився 12 січня 1878 р. в с. Жуличі, що в Галичині, у сім'ї священика. Отримав гімназійну освіту в польській гімназії у м. Золочів, де з перервами навчався в 1889–1892 рр. та у 1895–1896 рр., а також у четвертій гімназії міста Львова, в якій екстерном у 1899 р. склав випускні іспити. Того ж року пішов здобувати вищу освіту на медичний факультет Львівського університету, однак помилився з вибором професії: провчившись три семестри, він перевівся на філософський факультет Віденського університету, де навчався упродовж 1901–1903 рр. Спеціалізувався з географії та історії. Через деякий час знову повернувся на навчання в університет м. Львова на філософський факультет, який закінчив у 1905 р. [4, арк. 11]. По завершенні навчання працював заступником учителя в другій гімназії у м. Станіславі [4, арк. 8]. З 25 квітня 1909 р. став дефінітивним учителем, а з 1 серпня 1917 р. дефінітивним професором в академічній гімназії в м. Львові.

Після розпаду Австро-Угорської імперії В. Пачовський підтримав українську національну революцію, в ході якої відстоював право українців на власну державу, що, як він вважав, мала бути зорганізована на програмових засадах лівих політичних теорій. Перебравшись до Києва та працюючи з 11 листопада 1919 р. до 28 лютого 1920 р. на посаді професора місцевої гімназії, він на власні очі побачив руйнівні наслідки політики воєнного комунізму, через що розчарувався у лівих програмах та можливості опертися на них при створенні української держави. В. Пачовський переїздить у Чехословаччину, де 11 жовтня 1920 р. влаштувався на роботу професором у Державну реальну гімназію в м. Берегові [6, арк. 1].

Із входженням Закарпаття до складу Чехословацької республіки, у змадяризованому краї було взято курс на українізацію шкільництва. З цією метою, для допомоги місцевій інтелігенції, на роботу до шкіл приймалися вихідці із освітніх кіл українських земель та Росії. Вже у 1919 р. на Закарпаття прибуло 22 вчителі-іммігранти, а у 1920 р., коли на Підкарпатську Русь приїхав В. Пачовський, їх було вже 81 чоловік.

Кульмінаційним роком імміграції у Підкарпатську Русь став 1923 р. В той час у краї працювало 148 учителів-іммігрантів [5, арк. 10(зв)–11]. Надалі ж їхня кількість почала зменшуватися. По-перше, вони створювали загрозу політичної стабільності в Чехословаччині, а тому їх приймали з великою обережністю; по-друге, частина іммігрантів повернулася згодом на батьківщину.

Станом на 1926 р. чеська влада двічі пропонувала В. Пачовському отримати чехословацьке громадянство, однак він відмовлявся його прийняти [6, арк. 2]. На час приїзду в Підкарпатську Русь В. Пачовський уже був одружений, мав трьох неповнолітніх дітей, а також дружину, яка, через проблеми зі здоров'ям, була на його утриманні. Вони не проживали разом, адже вона з дітьми залишалася в Галичині, однак періодично один до одного приїжджали. Заробітна плата, яку отримував В. Пачовський у Державній реальній гімназії в м. Берегові, дозволяла йому і його родині безбідно жити. Після закінчення старшим сином навчання у 1929 р., сім'я Пачовських прийняла рішення про повернення батька на батьківщину і пошук ним роботи в межах Другої Речі Посполитої.

Державну реальну гімназію у м. Берегові з українською мовою навчання та з угорськими паралельними класами було відкрито у грудні 1919 р. на базі Угорської королівської гімназії. Україномовні вчителі гімназії були представлені, переважно, професорами-іммігрантами, які приїхали на роботу з Галичини. Угорськомовний педагогічний колектив залишився від попереднього навчального закладу, щоправда, в кількісному відношенні його скоротили, звільнивши частину угорських педагогів. Через це відносини між вчителями угорської та української національності від самого початку були складними. В коридорах гімназії вони навіть не віталися один з одним [1, с. 45].

Громадськість чинила опір відкриттю української гімназії в угорськомовному регіоні. Разом зі звільненими угорськими вчителями гімназію перестала відвідувати й частина учнів, яким їхні батьки оплатили приватні уроки в педагогів, що залишилися без роботи. Згідно угорських законів, які успадкувала Підкарпатська Русь від попередніх часів, кожен учитель мав право у себе вдома навчати до п'яти учнів. Це дозволяло йому отримувати місячний дохід більший, ніж якби він продовжував викладати у гімназії. Такий стан справ обурював шкільного інспектора в м. Берегові І. Гусная, адже передусім звільнили учителів, які не склали присяги Чехословаччині. Однак він не міг на них вплинути [3, арк. 45(зв.)].

Аби здійснити набір в українські класи гімназії, на перших порах учителі, в тому числі й В. Пачовський, ходили по селам і агітували батьків дозволити дітям учитися в україномовному середньому навчальному закладі. Набір доводилося проводити серед дітей, які проживали на території сусідніх шкільних округів і гірських районів [12, с. 3]. Для їхніх послуг при гімназії працював інтернат. Діти їздили додому і поверталися

на навчання вузькоколіійною залізницею «Кушниця-Берегово». Потяги перевозили учнів у окремих пільгових вагонах. Завдяки цьому, за виразом гімназійного вчителя В. Маркуся, Державна реальна гімназія у м. Берегові стала українським островом в угорському морі [7, с. 75].

У різний час В. Пачовський викладав учням гімназії руську (українську) мову та природознавство, через нестачу фахових учителів із цих предметів. Однак основними курсами, які він незмінно читав від 1920 по 1929 роки, були історія та географія. В. Пачовський брав активну участь у діяльності товариства «Просвіта», а також був співорганізатором товариства любителів рідного краю «Пласт» у м. Берегові (наприклад, він автор присяги пластуна, яку складала учні під час вступу до лав цієї скаутської організації) [11, с. 31].

Для методичного забезпечення навчального процесу В. Пачовський підготував працю «Історія Підкарпатської Русі», де в конспективній формі відобразив власне бачення минулого краю від найдавніших часів до 1919 р. За життя автора у 1920–1921 рр. вийшла друком тільки перша книга його дослідження, верхньою хронологічною межею якого був 1526 р. У перехідний період цією книгою користувалися гімназисти других класів на уроках історії. Попри те, що вже у 1921 р. була готова наступна частина його праці, педагог її не опублікував.

«Історія Підкарпатської Русі» В. Пачовського є цінним джерелом для розуміння педагогічних засобів формування історичної свідомості учнів, які застосовував В. Пачовський під час гімназійних уроків історії. Водночас, виходячи зі змісту книги, проглядаються напружені відносини між україномовними та угорськомовними вчителями Берегівської гімназії.

Ця праця є прагматичним синтезом норм і стандартів історіописання доби Просвітництва та романтизму. Минуле Підкарпатської Русі В. Пачовський розглядав у контексті історії української нації, яку представив у неперервному лінійно-процесуальному розвитку, обумовленому причинно-наслідковим зв'язком подій у часі. Історію Закарпаття він поділив на такі періоди: перший (VII ст. – 1031 р.) – коли край перебував у злуці з Київською Руссю; другий (1031–1305 рр.) – перехід земель Підкарпатської Русі під владу Угорщини; третій (1305–1526 рр.) – панування на українських землях польсько-литовської династії; четвертий (1526–1772 рр.) – доба реформації, церковної унії та включення Підкарпатської Русі до габсбурзьких володінь; п'ятий (1772–1918 рр.) – етап боротьби українців за свою національність. Ідея створення української держави як головного елемента сценарію історичного розвитку, була системоутворюючим компонентом його схеми.

У вступі до неопублікованої другої книги В. Пачовський закликав українців відкинути неукраїнські історії українського народу і створити для себе власну історію на основі «своєї правди» [9, с. 181], яка б виховувала національних патріотів. З нашого погляду, він керувався саме

цими міркуваннями, коли писав версію історії Підкарпатської Русі проникнуту етноцентризмом, історичними міфами та ідеєю про етнічну ексклюзивність українців.

Можемо припустити, що причинами міфотворчості В. Пачовського було розмите уявлення про минуле українців. Підтвердженням цьому була його теорія про походження української нації. Прародичами українського народу він необґрунтовано вважав антський союз племен (VII ст.), а першими українськими державами називав Червенські міста (VII–VIII ст.) [8, с. 22] та Київську Русь (VIII ст. – 1169 р.) [8, с. 15,59].

Українська нація у В. Пачовського перебувала за межею критики і цим, в його концепції, вона виступала унікальною. Коли вчений описував грабіжницькі походи князів Київської Русі на Візантію, він висловлював захоплення героїзмом українців, який, за його словами, приніс їм всесвітню славу. Натомість автор вдавався до осуду тоді, коли кривдниками виступали інші. Так, опис походу володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського на Київ у 1169 р., в результаті якого місто було спалено, супроводжувався гнівними рядками: «Тот москальській князь дивився зависним оком на Київ и сварив князів, щоби руйнували Київ войною» [8, с. 59].

На нашу думку, негативною тенденцією в праці «Історія Підкарпатської Русі» В. Пачовського є протиставлення українців іншим націям з використанням принизливої порівняльної лексики. У вступі до першої книги він наголошує: «Най кожда дітина знає, що ми вже мали свою державу, коли Мадяре, Поляки, Москалі вандрували в шатрах, або сиділи на болотах и падали нам до ног як поддані» [8, с. 5]. Це протиставлення плавно перетікало у формування для українців «зовнішніх ворогів». Ворожими до української нації В. Пачовський вважав поляків, росіян та угорців, які, за його словами, ласі на українське добро, а тому, на думку вченого, виступали противниками того, щоб український народ був господарем на своїй землі [8, с. 4]. За підтримку угорського національного проекту дісталось і євреям. Спосіб створення образу «зовнішнього ворога» серед оточуючих українців націй добре відображений у неопублікованій за життя автора частині «Історії Підкарпатської Русі», в якій під заголовком «Жиди – мадяризатори» йдеться: «Вони збагнули дуже скоро, чого хоче мадярський уряд: вивчилися мадярської мови і кинулися на темний і бідний український нарід, як саранча на поле. Внадилися в села, як посередники панів, винаймали їх маєтки, заводили корчми, де споювали селян... оборонців селян з поміж священників підпалювали» [9, с. 168–169].

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що перша книга В. Пачовського «Історія Підкарпатської Русі» не зовсім відповідала рівню розвитку історичної науки початку ХХ ст. і за характером відбору та тлумачення історичних фактів суперечила завданням громадянського виховання учнів Чехословацької республіки. Саме тому, вона

використовувалася в навчальному процесі в Берегівській гімназії тільки короткий час. Уже в 1923–1924 н.р. у річному звіті Державної реальної гімназії у м. Берегові його книга відсутня у списку навчальної літератури, а у 1924–1925 н.р. учні другого класу гімназії, в якості навчальної літератури по історії, використовували праці І. Кондратовича «Історія Підкарпатської Русі для народу» та Й. Пешека на чеській мові «Моя Батьківщина, чехословацька історія для найнижчих класів середніх шкіл» [10, с. 41].

У 1921–1923 рр. шкільний реферат Цивільної управи Підкарпатської Русі розглядав справу щодо В. Пачовського, котрого було запідозрено в нелояльності до Чехословацької республіки. Підставою для цього стали гострі вислови щодо неї у переписці з галицькими респондентами. Щоправда, справа не набула розголосу і належним чином не розслідувалася, оскільки шкільним рефератом на той час керував прихильний до українців чеський адміністратор Й. Пешек. На основі листа його наступника Й. Шимека в президію Політичного управління Підкарпатської Русі від 20 лютого 1926 р. можемо припустити, що В. Пачовський перебував під загрозою звільнення, оскільки після закриття справи у 1923 р. він більше не виступав з публічними проукраїнськими політичними заявами [5, арк. 1(зв.)]. Можливо, саме з цих причин, друга книга «Історії Підкарпатської Русі» не була опублікована. Після закінчення старшим сином навчання у 1929 р. В. Пачовський повернувся до Галичини.

На нашу думку, у процесі реформування шкільної історичної освіти в Україні, ми повинні враховувати як позитивний, так і негативний педагогічний досвід минулого. Приклад В. Пачовського продемонстрував нам надзвичайну любов до українців та відданість ідеї створення української держави в умовах іншомовної культури. Однак жодним чином минулим не можна маніпулювати на завгоду будь-яких, навіть багатообіцяючих політичних проектів. У цьому відношенні у змісті книги В. Пачовського «Історія Підкарпатської Русі» не враховано поліетнічність і полікультурність регіону Закарпаття, оскільки вона акцентувала увагу на конфліктних моментах і пошуку «ворога». Було порушено наріжний принцип громадянського виховання – толерантність, поважне ставлення до представника іншомовного та інонаціонального середовища. Це й зумовило нетривалість використання посібника В. Пачовського у навчальному процесі. Подальша стриманість педагога у висловленні ідей, котрі фігурували у першій книзі «Історії Підкарпатської Русі», може бути побічним свідченням того, що він і сам усвідомив вади свого видання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаджега В. Моя стежка у світ через Берегівську гімназію / Варфоломей Гаджега // Берегівська українська гімназія / ред.-упор. В. Худанич. – Ужгород : Гражда, 1997. – С. 43–57.
2. Гомоннай В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи

- Закарпаття (Дорадянський період). Частина I. / Гомоннай Василь Васильович // Гомоннай В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття. – Ужгород : Ужгородська типографія, 1990. – С. 4–75.
3. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф. 28 Шкільний реферат освіти, оп. 2. Спр. 8. Переписка з мукачівським, берегівським, севлюшським і ін. шкільними інспекторами про звільнення з роботи вчителів, які не склали присягу вірності, 1919–1925 рр., 151 арк.
 4. ДАЗО. Ф. 28 Шкільний реферат освіти, оп. 2. Спр. 259. Прохання галицького емігранта вчителя Пачовського Василя про надання матеріальної допомоги на утримання сім'ї і піклування про це берегівської гімназії, 15.02.1926 р. – 09.06.1926 р., 7 арк.
 5. ДАЗО. Ф. 28 Шкільний реферат освіти, оп. 2. Спр. 356. Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини про стан шкіл Підкарпатської Русі, про розгляд скарг російських емігрантів. 1922, 39 арк.
 6. ДАЗО. Ф. 28 Шкільний реферат освіти, оп. 2. Спр. 1014. Переписка з Президією політичного управління Підкарпатської Русі та про випадок вчителя Паловського Василя, 22.03.1921 р. – 12.03.1927 р., 13 арк.
 7. Маркусь В. Рік відновленої української гімназії в Берегові – 1944–45 (Спогади і спостереження про події, людей, обставини) / Маркусь Василь // Берегівська українська гімназія / ред.-упор. В. Худанич. – Ужгород : Гражда, 1997. – С. 75–96.
 8. Пачовський В. Історія Подкарпатської Русі / Пачовський Василь. – Ужгород : Унію, 1920. – 144 с.
 9. Пачовський В. Історія Закарпаття / Пачовський Василь. – Мюнхен : Бджілка, 1946. – 194 с.
 10. Увідомлення державної реальної гімназії в Берегові на шкільний рік 1924–1925. – Берегово : Меркур, 1925. – 50 с.
 11. Худанич В. Берегівська українська гімназія / Худанич Василь Іванович // Берегівська українська гімназія / ред.-упор. В. Худанич. – Ужгород : Гражда, 1997. – С. 22–42.
 12. Худанич В. Передмова / Худанич Василь Іванович // Берегівська українська гімназія / ред.-упор. В. Худанич. – Ужгород : Гражда, 1997. – С. 3–10.